

da *Fetâvâ'sında* ve risâlelerinde konuya büyük ilgi göstermiştir (bk. bibl.).

Şerif er-Radî'nin *Telhîşü'l-beyân fi mecâzâtü'l-Kur'an*'ı ile (nşr. Hüseyin Ali Mahfûz, Tahran 1953; nşr. Muhammed Abdülğanî Hasan, Kahire 1955; nşr. Mekki es-Seyyid Câsim, Bağdad 1956; Beyrut 1986; eser *Terceme-i Telhîşü'l-beyân 'an mecâzâtü'l-Kur'an* adıyla Farsça'ya tercüme edilmiştir [trc. Muhammed Bâkir Sebzefârî, Tahran 1330]) *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye'si* (nşr. Tâhâ Muhammed Zeynî, Beyrut 1986) mecaz konusuna ayrılan ilk eserlerdendir. İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın *el-İşâre ile'l-icâz fi bâ'zı envâ'î'l-mecâz* adlı sistematik çalışması bu isimle tahkiksiz (İstanbul 1313/1895; Medine 1966; Dımaşk 1987; Beyrut 1987) ve *Mecâzû'l-Kur'an* adıyla tahkikli olarak (nşr. Muhammed Mustafa b. Hâc, Trablus 1992; nşr. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, Londra 1419/1999) yayımlanmıştır. Süyûtî bu eseri *Mücâzû'l-Fürsân ilâ mecâzi'l-Kur'an* ismiyle özetlediğini ve bazı eklemeler yaptığını bildirmektedir (*el-İtkân*, II, 753). Müstakil çalışmalardan biri de Ali b. Hüseyin b. Mûsâ el-Mûsevî'nin *el-Mecâlis fi keşfi mecâzâtü'âyâtü'l-Kur'an*'ıdır (Nuruosmaniye Ktp., nr. 594, 263 varak).

Hakikat ve mecaz konusunu Kur'an bağlantsız olarak ele alan çeşitli eserler bulunmaktadır. Abdülazîm İbrâhim Muhammed el-Mut'inî'nin *el-Mecâz fi'l-luğa ve'l-Kur'ânî'l-Kerîm beyne'l-icâze'ti ve'l-men' 'arız ve tahlîl ve nakd* adlı eseri (bk. bibl.) konuyu bütün yönleriyle ele alır. Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in *el-İtticâhü'l-'aklı fi't-tefsîr: Dirâse fi kazıyyeti'l-mecâz fi'l-Kur'an 'inde'l-Mu'tezile'si* (Beyrut 1982, 1983) Mu'tezile'nin mecaza yaklaşımını ortaya koyması açısından önemlidir. Bunlardan başka son dönemde yapılan çalışmaları arasında şu eserler zikredilebilir: Konrad Miller, *Etude sur la métaphore* (Paris 1939); Moses Sister, *Metaphern und Vergleiche im Koran* (Berlin 1939); Tefvik Sabbağ, *La métaphore dans le Coran* (Paris 1943); Abdülcelîl Muhammed Bedrî, *el-Mecâz ve eşeruhü fi'd-dersü'l-luğavî* (Beyrut 1406/1986; diğer çalışmalar için bk. Abdülcebbar Rifâî, *Mu'cemü'd-dirâsâtü'l-Kur'âniyye*, Kum 1993, II, 553-554). Konuyla ilgili akademik çalışmalar arasında Muhammed Kâmil el-Basîr'in *el-Mecâzâtü'l-Kur'âniyye ve menâhicü bahşihâ* (1395/1975, Câmîatü'l-Kâhire külliyyetü'l-âdâb), Ali Kızılırmak'ın *Kur'an'da Hakikat ve Mecâz* (1996, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Faruk Boz-

göz'ün *Kur'an-ı Kerîm ve Mecaz Kavramı* (2000, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı doktora tezleriyle Necat Akdeniz'in *Kur'an-ı Kerîm'de Mecaz* (1987, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yahya Atak'ın *Kur'an-ı Kerîm'de Mecaz-ı Mürseller* (1997, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezleri sayılabilir.

Wolfhart Heinrichs'in "On the Genesis of the Haqiqa-Majaz Dichotomy" (*St.I, LIX* [1984], s. 111-140), John Wansborough'un "Majaz al-Qur'an: Periphrastic Exegesis" (*BSOAS, XXXIII/2* [1970], s. 247-266), Muhammed Alevî Mukaddem'in "Muqâyese-i Mecâzû'l-Kur'an-ı Ebû 'Ubeyde ve Telhîşü'l-Beyân fi mecâzâtü'l-Kur'an-ı Seyyid Şerîf Râdî" (*Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-ı Firdevsî, XIX/1-2* [Meşhed 1345], s. 181-210), Kays İsmâil el-Evsî'nin "el-Me'âni'l-mecâziyye elletî hâreca ileyhâ üslûbü'l-istifhâm fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm" (*MMİlr., XL/3-4* [1410/1989], s. 323-367) ve Hikmet Akdemir'in "Kur'an-ı Kerîm'de Mecazın Varlığı Problemi" (bk. bibl.) başlıklı makaleleri de bu konudaki çalışmalardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşaf*, I, 223; Buhârî, "Salâtü'l-havf", 5, "Tefsîr", 2, "Şavm", 16, "Zekât", 11; Müslim, "Cihâd", 69; Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1977, V, 7-28; İbn Kuteybe, *Te'vîlü'l-müşkilü'l-Kur'an* (es-Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 132; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), II, 42-457; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'*, XIX, 52; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, II, 68, 107-109, 116; IV, 119; İbn Teymiyye, *Mecmû'ü fetâvâ*, VI, 301-374; VII, 34, 96; XII, 277-278; XX, 400-499; Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmü'l-Kur'an* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Marâşîf v.dğr.), Beyrut 1415/1994, II, 377; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), II, 703, 753; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 450-452; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 361; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-İtticâhü'l-'aklı fi't-tefsîr*, Beyrut 1983, s. 93-94, 111-137; Mahmûd Mahmûd el-Gurâb, *Rahmetün mine'r-Rahmân fi tefsîri ve işârâtü'l-Kur'an min kelâmî's-seyhî'l-ekber Muhyiddin İbni'l-'Arabî*, Dımaşk 1410/1989, I, 13; Abdülazîm İbrâhim Muhammed el-Mut'inî, *el-Mecâz fi'l-luğa ve'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire, ts. (Mektebetü Vehbe), I, 143; II, 892, 900, 1057; Abdülvehhâb Abdüsselâm Tavîle, *Eşerü'l-luğa fi'htilâfi'l-müctehidîn*, Mısır, ts. (Dârü's-selâm), s. 193-198; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1993, s. 243; İbrâhim Ukaylî, *Tekâmülü'l-menheci'l-ma'rîfî 'inde İbn Teymiyye*, Herndon 1415/1994, s. 128-129, 131-148; Enver Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, Ankara 2002, s. 165-178; Hikmet Akdemir, "Kur'an-ı Kerîm'de Mecazın Varlığı Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, Şanlıurfa 1998, s. 62-73; Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, V, 381.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

MECÂZÜ'L-KUR'ÂN

(مجاز القرآن)

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın
(ö. 209/824[?])
Kur'an-ı Kerîm'in
filolojik yorumuna dair eseri.

Garîbü'l-Kur'an ve meâni'l-Kur'an türü eserler arasında, Kur'an'da geçen garîb kelime ve tabirlerin filolojik tefsiriyle Kur'an'ın üslûp özelliklerinin "mecâzû'l-Kur'an" adıyla ilk ele alındığı eserdir. *Mecâzû'l-Kur'an, Garîbü'l-Kur'an, Me'âni'l-Kur'an, İ'râbü'l-Kur'an* adlarıyla müellife nisbet edilen dört ayrı eserin (İbnü'n-Nedîm, s. 93-94; İbnü'l-Kiftî, III, 285), muhtevası dolayısıyla veya bazı yazma nüshalarında müstensihlerce verilmiş farklı isimler sebebiyle (DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 4757; Murad Molla Ktp., nr. 206) *Mecâzû'l-Kur'an*'ın değişik adları olduğu anlaşılmaktadır (*Mecâzû'l-Kur'an*, neşredinin girişi, s. 18). Kitap, Ebû Ubeyde'nin öğrencisi Ali b. Mugire el-Esrem'in hocasına okuyup icâzet aldığı rivayetiyle günümüze intikal etmiştir. Ancak yazma nüshalar arasındaki bazı farklılıklar eserin başka rivayetlere de dayanıldığı izlenimi vermektedir. İslâm fetihleri sırasında ana dili Arapça olmayan unsurların İslâm'a girmesiyle Kur'an'ın anlam ve üslûp bakımından anlaşılmasında ortaya çıkan problemlerin Kur'an'da geçen garîb kelimeler ve mecazi tabirler üzerinde odaklandığını gören Ebû Ubeyde eserini bu ihtiyaca cevap vermek üzere kaleme almıştır.

Bir mukaddime ile başlayan ilk kitap sayılan (Abdülhamîd Seyyid Taleb, s. 127) *Mecâzû'l-Kur'an*'ın mukaddimesi ulûmü'l-Kur'an, garîbü'l-Kur'an ile Arap dili ve belâgatı açısından çok değerli olup râvi Esrem tarafından ilâve edilmiş olması muhtemel görülmektedir (*Mecâzû'l-Kur'an*, neşredinin girişi, I, 24). Mukaddime-de Kur'an kelimesinin Allah'ın kitabının adı olduğu belirtilerek bunun etimolojik ve semantik açıklaması yapıldıktan sonra furkân, sûre ve âyet terimleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Fâtiha sûresi ve bu sûrenin diğer isimleri hakkında bilgi verilmiş, mecaz anlayışından ve mecaz kapsamına giren hususlardan söz edilmiştir. Ebû Ubeyde'ye göre sarf ve nahiv ilimlerinin konularından olan, kelimelerin etimolojik ve morfolojik yapıları ile i'rab yönleri mecaz kapsamına girdiği gibi ihtisar, izmâr, hazif, tekrar, tekid, takdim -tehir, istiare, teşbih, temsil, teşhis-intak, kina-

ye vb. belâgat ilminin konusuna giren hususlar da bu kapsama dahildir. Bu sebeple mecaz, hakikatin karşıtı olmaktan çok Araplar'ın Arap dilini kullanım şekilleri ve ifade tarzları, filolojik izahlar, tefsir ve te'vil anlamındadır.

Açıklamaların sûre ve âyet sırasına göre yapıldığı eserde kelimelerin sarf, nahiv ve iştikak açısından tahlilleri yapılmakta, tekrar eden kelimeler hakkında bazan daha önce geçen açıklamaya işaret edilmekle birlikte genellikle kelimeler her geçtikleri yerde yeniden ele alınmaktadır. Bu arada hurûf-ı mukattaaların tefsir ve te'viline girilmemiştir. Filolojik açıklamaların umumiyetle kısa olduğu eserde gerektiğinde sebep-i nüzûl, Mekkî-Medenî, nâsih-mensuh gibi hususlara temas edildiği görülür (I, 50, 259, 375). Kıraat farklarından doğan i'rab şekilleriyle anlam farklarını âyet, hadis ve Arap şiirinden getirdiği örneklerle açıklayan müellif hatalı kıraatlara hocası Ebû Amr b. Alâ'dan yaptığı nakillerle işaret etmektedir (I, 305-306, 372-374). Garîb kelimeleri ve ifadeleri Arap şiiriyle nesrinden (meseller) getirdiği örneklerle izah etmiş, Câhiliye, muhadram ve İslâm dönemi şairlerinden 1000 kadar beyit nakletmiş, bunlarda geçen kelimeleri de izah etmesi eserin hacmini arttırmıştır. Böylece filolojik ve etimolojik açıklamasına yer verdiği garîb kelime ve ifadelerin sayısı 2500'ü aşmıştır. Ebû Ebejde Kur'an'ın her kelimesinin Arapça asıllı olduğunu ısrarla savunmakta (I, 17 vd.), Kur'an kelimeleri hakkında Arapça asıllarıyla ilgisi olmayan açıklama yapanları üstü kapalı bir şekilde eleştirmektedir (I, 309). Onun âyetlerin anlamlarının belirlenmesinde genellikle diğer âyetlere ve hadislere başvurduğu görülmektedir (I, 77, 124, 130, 150; II, 91, 122). Zaman zaman âyet veya kelimelere farklı mânalar vererek bağlamın anlamı belirlemedeki önemine işaret etmektedir (I, 84, 90, 128).

Hâricî ve Şuûbî olduğu kaydedilen müellifin siyasî, itikadî ve ideolojik eğilimlerinin eserine yansımadağı görülmektedir. Ancak Allah'a yüz, el, ayak nisbet eden âyetlerle kazâ ve kadere dair müteşâbih âyetleri Basra'da hâkim olan ve akıl öncelikli hür düşünme yöntemini ilke edinen, birçok itikadî konuda Hâricîler'le aynı görüşü paylaşan Mu'tezile'nin tevhid ve tenzih esasına paralel biçimde yorumlamıştır (I, 46, 170, 243, 266, 276, 290; II, 112, 132). Bu arada bazı müteşâbih âyetlerin sadece sözlük anlamını vererek te'vile yönelmediği de olmuştur (I, 273; II, 15).

Muhtevanın tarihî olaylardan çok filolojik yorumlarla ilgili olmasından dolayı eser de İsrâiliyat'a yer verilmemiştir.

Basra dil okulunun önemli bir temsilcisi olmakla birlikte Ebû Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'da Basra-Kûfe dil mekteplerinin tesbit ettiği gramer kurallarından çok Arap dilinin kullanımını esas alan serbest filolojik yorumlara meylectiği, icthad ve kıyasa dayalı olarak dili en geniş biçimde kullananlardan olduğu görülmektedir. Arapça'nın çeşitli kullanımına vâkîf olan sahâbenin Kur'an'ı rahatlıkla anladığını düşünen (I, 8), bu sebeple tefsire dair Selef'ten nakledilen rivayetlerden ziyade Arap dilinin gramer incelikleriyle kullanım ve üslûp özelliklerini esas alan Ebû Ubeyde, bu eserden dolayı başta rakibi Asmaî olmak üzere dönemin ileri gelen âlimleri tarafından kişisel görüşlerine göre Kur'an'ı tefsir etmekle itham edilmiştir (Hatîb, III, 255; Yâkût, XIX, 159). Ebû Ubeyde, şahsî düşmanlık ve kıskançlık yüzünden kendisini eleştiren Asmaî'ye somut bir örnekle verdiği cevapta (Hatîb, XIII, 255; Kemâleddin el-Enbârî, s. 108) şevâhide dayalı lugavî / filolojik açıklamaların kendi görüş ve arzusuna göre tefsir sayılmayacağını ifade etmiştir. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ahfeş el-Evsat, Zeccâc, Nehhâs ve Muhammed b. Ahmed el-Ezherî gibi dilciler tarafından da eleştirilen eserin geniş ve sistematik tenkidine Ali b. Hamza el-Basrî'nin *et-Tenbihât 'alâ eġâlîti'r-ruvât* adlı eserinde yer verildiği belirtilmektedir. Ancak bu eserin Mecâzü'l-Kur'ân'la ilgili bölümüne henüz rastlanmamıştır. Taberî'nin Ebû Ubeyde'yi dille ilgili konularda eleştirmesi ve onu te'vil ehlinin açıklamalarını bilmemekle itham etmesi (*Câmi'u'l-beyân*, I, 54, 62, 63, 159; XII, 129, 311; XV, 21, 34, 40), kendisinin Mecâzü'l-Kur'ân'dan faydalanmasına engel olmamıştır.

Bu eleştirilere rağmen Mecâzü'l-Kur'ân, daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilen dil ve tefsir çalışmalarında, özellikle de garîbü'l-Kur'ân ve garîbü'l-hadis türü eserlerde önemli bir kaynak olmuştur. Ebû Ubeyde'nin geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, Abdullah b. Yahyâ el-Yezîdî, Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, Zeccâc, İbn Hişâm, Buhârî, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Düreyd, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Cevherî, İbn Berrî, Ebû Ali el-Fârîsî, Taberî ve Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî eserden faydalanan müellifler arasındadır. Gilliot gibi bazı şarkiyatçılara göre Mecâzü'l-

Kur'ân, ilk dönemin rivayet ve kıssa ağırlıklı tefsir geleneğinden bir metnin filolojik analize dayalı profesyonel yorumuna geçişte dönüm noktası teşkil etmektedir (Versteegh, s. 47).

Mecâzü'l-Kur'ân sarf, nahiv, lugat ve iştikak meseleleri yanında mecaz, teşbih, temsil, kinaye, i'câz, hafiz, takdim-tehir gibi belâgata dair birçok teknik terimle birlikte şevâhid olarak değerlendirilmiş, Câhiliye ve İslâm dönemlerine ait zengin şiir hazinesine sahip olmasıyla Arap dili ve belâgatı çalışmaları için temel kaynaklardan biri olmuştur.

M. Fuat Sezgin, Mecâzü'l-Kur'ân'ı mevcut beş yazma nüshasını esas alıp doktora tezi olarak tahkik etmiş, geniş bir inceleme kısmı ve çeşitli indekslerle birlikte yayımlamıştır (I, Kahire 1373/1954; II, Kahire 1382/1962). Eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış olup Yûsuf b. Hasan es-Sîrâfî'nin *Şerhu Ebyâti'l-Mecâz* (Sezgin, GAS, IX, 66), Muhammed Seyyid Ahmed Ali'nin *Kađâya'l-mûzekker ve'l-mü'ennes fi Mecâzi'l-Kur'ân li-Ebî 'Ubeyde* (Kahire 1410/1990), Muhammed Alevî Mukaddem'in "Muğâyese-yi Mecâzi'l-Kur'ân-ı Ebû 'Ubeyde ve Telhîsi'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'ân-ı Seyyid Şerîf Rađî" (*Mecelle-i Dânişkede-i Edebîyyât u 'Ulûm-i İnsânî*, XIX/1-2 [Tahran 1345], s. 181-215), Ella Almagor'un "The Early Meaning of Mecâz and The Nature of Ebû Ubayda's Exegesis" (*Studia Orientalia*, nşr. D. H. Baneth, Jerusselam 1979, s. 307-326), John Wansbrough'un "Majâz al-Qur'ân: Periphrastic Exegesis" (*BSOAS*, XXXIII [1979], s. 247-299) ve Semîre bint Muhammed Saîd Besyûnî'nin *Ebû 'Ubeyde ve't-tefkîrû'l-belâġî fi Kitâbi Mecâzi'l-Kur'ân* (yüksek lisans tezi, 1407/1987, Külliyyetü't-terbiye li'l-benâd, Riyad) adlı çalışmaları bunlar arasında yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân* (nşr. Fuat Sezgin), Kahire 1373-82/1954-62, ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 17-21, 24-25; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978, neşredenin girişi, s. 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), I, 54, 62, 63, 159; XII, 112, 129, 311; XV, 21, 34, 40; Ali b. Hamza el-Basrî, *et-Tenbihât 'alâ eġâlîti'r-ruvât* (nşr. Abdülazîz Abdülazîz el-Meymenî), Kahire 1986, tür.yer.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 37, 93-94; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 255; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 59-60, 134; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhâtü'l-elibbâ* (nşr. İbrâhim es-Sâ-merrâfî), Zerkâ (Ürdün) 1405/1985, s. 86-88, 108; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, VII, 261; XIII, 254; XVI, 112; XIX, 156, 159, 162; İzzeddin el-Kiftî, *İnbâhü'r-rûbâ*, III, 278, 280, 285; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Mecâzü'l-Kur'ân* (nşr. M. Mustafa

b. el-Hâc), Trablus 1401/1982, neşreden giriş, s. 42; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, IV, 363; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 125-155; a.mlf., *GAS*, VI, 297; VIII, 71; IX, 66; Abdülhamid Seyyid Tilib, *Garibü'l-Kur'ân, ricâlühü ve menâhicühüm min İbn 'Abbâs ilâ Ebi Hayyân*, Küveyt 1986, s. 124-141; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, I, 286-294; a.mlf., "İbn Hişâm ve Siresindeki Garibü'l-Kur'ân", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara 1977, s. 5-6; İbrâhim Abdullah Rufeide, *en-Nahv ve kütübü't-tefsir*, Libya 1399/1990, I, 116, 153-175; C. H. M. Versteegh, *Arabic Grammar and Qur'anic Exegesis in Early Islam*, Leiden 1993, s. 47, 122, 182; J. Wansbrough, "Majâz al-Qur'ân: Periphrastic Exegesis", *BSOAS*, XXXIII (1979), s. 247-266; A. Rippin, "İbn Abbâs's al-Lugât fi'l-Qur'ân", a.e., XLIV (1981), s. 15-25; a.mlf., "İbn Abbâs's Gharib al-Qur'ân", a.e., XLVI (1983), s. 332-333; Abbas Erhile, "Mecâzû'l-Kur'ân li-Ebî 'Ubeyde", *ed-Dâre*, XII/3, Riyad 1986, s. 235-246; Hasan M. Takî el-Hâkim, "Men ibtekera't-telîf fi'ğaribi'l-Kur'ân", *el-Mevsim*, sy. 2-3, Beyrut 1989, s. 630-631; W. Madelung, "Abû Ubayda Ma'mar b. al-Muthannâ", *Journal of Islamic Studies*, III/1, Oxford 1992, s. 51-52; Muhammed el-Hacevî, "Mecâzû'l-Kur'ân li-Ebî 'Ubeyde", *Âfâku's-sekâfe ve't-türâs*, VIII, Dübey 1415/1995, s. 82-89.

ADEM YERİNDE

MECCÂVİ (المجّوى)

Abdülkâdir b. Muhammed
b. Abdilkerim el-Meccâvî
(1848-1914)

Cezayir ıslah hareketinin öncülerinden,
âlim ve eğitimci.

Tilimsân'da doğdu. Mağrib-i Aksâ'nın kuzeybatısında yaşayan Meccâve kabilesine mensuptur. Babası Fas'ta tahsilini tamamlamasının ardından Tilimsân'da yirmi beş yıl kadılık yapmış, daha sonra Fas'a dönerek Karaviyyîn Camii'nde ders vermiş, kadılık ve müderrislik yaptığı Tanca'da vefat etmiştir. Abdülkâdir el-Meccâvî Tilimsân, Tanca ve Trtvân'da (Tittâvîn) öğrenim gördükten sonra Fas'a gidip Karaviyyîn'de tahsilini tamamladı. Hocaları arasında Muhammed b. Medenî Gennûn, Muhammed el-Alevî, Sâlih eş-Şâvî, Ahmed b. Süde ve Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî anılmaktadır. Ardından Tilimsân'a döndü ve 1286 (1869) yılında gittiği Kostantîne'de (Kosantîne) önce Sîdî el-Kettânî Camii'nde (1287/1870 veya 1290/1873), daha sonra din âlimi ve kadı yetiştirmek üzere Fransız yönetiminin açtığı okullardan Kettâniyye Medresesi'nde (1295/1878) müderrislik yaptı. Burada iki dilde yayımlanan haftalık *el-Müntehab* gazetesine

yazılar yazdı. 1877'de Kahire'de basılan ve Cezayir'e az miktarda sokulabilen *İrşâdü'l-müte'allimîn* adlı eserinde dinî ve millî değerlere bağlı kalarak çağdaş ilimlere ve yabancı dilleri bilmenin, çağdaş eğitim metotlarını uygulamanın gereğine işaret edip millî uyanışa giden yolun bundan geçtiğini dile getirdi. Bu küçük kitap, milliyetçi çevrelerin büyük takdirini kazandığı ölçüde Fransız sömürge yönetimi ve basını ile onları destekleyen bazı Cezayirli'lerin tepkisine yol açtı. Sömürge yönetiminin Cezayir halkının Fransız vatandaşlığını ve aile hukukunu benimsemesine yönelik telkin ve baskılarına karşı 1891'de şehrin önde gelenleri ve ulemânın sosyal, ekonomik ve özellikle Arapça öğretimi, İslâmî yargı ve eğitimi kapsayan kültürel talepleriyle ilgili olarak Fransız yönetimine sundukları tarihî mektubun yazılmasında öncül rol oynadı. Bu konuda hemen bir netice alınmadıysa da sonraki yıllarda bu yöndeki faaliyetlerin etkisi kendini gösterdi. 1906'da İslâm hukukunun kodifikasyonu için oluşturulan, on altı Fransız yöneticisiyle hukukçusunu yer aldığı heyette bulunan altı Cezayirli'den biri Meccâvî idi.

Kostantîne'de yirmi yıla yakın sürdürdüğü müderrislik görevinden sonra 1315'te (1897) Cezayir'e giden Meccâvî, yine resmî bir okul olan Cezayir Medresesi'nin (Seâlibiyye Medresesi) yüksek kısmında ders verdi. Burada Abdülhamîd b. Bâdis ile Tayyib el-Ukbî ve Muhammed Beşîr el-İbrâhimî gibi Cezayir ıslah ve bağımsızlık hareketi liderlerinin hocası olan Hamdân el-Venîsî, yine İbn Bâdis'in hocalarından ve Kostantîne Mâlikî müftüsü Mevlûd b. Mevhûb, Kostantîne Hanefî müftüsü Abdülkerim Baştarzî, Cezayir Hanefî kadısı Hammû İbnü'd-Derrâcî, Cezayir Mâlikî müftüsü ve Seâlibiyye müderrislerinden Muhammed Saîd İbn Zekrî, Mahmûd Kahûl, Ahmed el-Bûanî, Muhammed Bû Şerîr'in de aralarında bulunduğu birçok öğrenci yetiştirdi. Cezayir'de Sîdî Ramazan Camii'nde hatiplik yaptı. Zilkade 1332'de (Ekim 1914) Kostantîne'de vefat etti. Diğer kaynakların aksine R. Bencheneb Cezayir'de öldüğünü belirtir. Verdiği mücadeleden dolayı zehirlenerek öldürüldüğü de söylenmektedir.

Dinî ilimler yanında Arap dili ve edebiyatı, astronomi, matematik, iktisat gibi ilim dallarında, ayrıca Batı kültürü konusunda bilgi sahibi olan Meccâvî eserlerinin çeşitliliğine de yansıyan ansiklopedik bir âlim özelliğine sahipti. Uzun zaman müderrislik yapan Meccâvî kaleme aldığı

bazı eserlerde eğitimle ilgili görüş ve tecrübelerine yer vermiştir. Dönemindeki diğer bir kısım âlimler gibi Cemâleddin-i Efgânî ve Muhammed Abduh'un fikirleri doğrultusunda Selefî ve geleneksel ıslahçı tavrıyla bid'atlara ve tasavvuf ehlinin bazı uygulamalarına karşı çıkmıştır. İslahçı fikirleri savunan haftalık *el-Mağrib* gazetesine (1903-1913) on beş günde bir çıkan *el-İhyâ'* dergisinde (1906-1907) yazılar yazmış, Fransız okullarından mezun olan Cezayirli gençlerin 1894'te kurduğu, eğitim ve kültürel faaliyetleri yanında Cezayir'in bağımsızlığını da hedef alan el-Cem'iyyetü'r-Reşîdiyye gibi kuruluşların kültür faaliyetlerine katılarak onları desteklemiştir. Muhafazakâr-ıslahçı bir çizgide yer almakla birlikte bu yaklaşıma sahip âlimlerin çoğunun aksine Fransızca eğitime, Batı uygarlığının birtakım kurumlarını benimsemeye ve modern bilimlerin öğrenilmesine karşı değildi. Öğrencilerinden Mevlûd b. Mevhûb'un sosyal problemleri dile getirdiği kasidesine 1912'de yazdığı *el-Lüma' 'alâ nazmi'l-bida'* adlı şerhin mukaddimesinde ıslah ve kalkınmanın yolunun eğitimden geçtiğine, çocuklar ve kadınların eğitiminin önemine dikkat çekmiş, yalnız dinî ilimleri öğrenmenin artık yetmeyeceğini, modern bilimleri de öğrenmek gerektiğini belirtmiştir. Kendisinin, arkadaşları ve öğrencilerinin İslâmî eğitim ve öğretim konusundaki çabaları ferdî planda kaldığından önemli bir başarı elde etmediyse de 1931'de kurulan Cem'iyyetü'l-ulemâ'l-müslimîn'in ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Eserleri. *İrşâdü'l-müte'allimîn* (Kahire 1294); *Naşihatü'l-mürîdîn* (Tunus, ts.); *Şerh 'alâ Manzûmeti Muhammed el-Mecrâdî es-Selâvî* (Kostantîne 1878); *Şerhu'l-Lâmiyyeti'l-Mecrâdiyye fi'l-cümel* (Annâbe 1894); *Şerhu Kaşideti Muhammed el-Menzilî et-Tûnisî* (Cezayir, ts.); *Naşihatü'l-işvân: Şerh 'alâ manzûmeti Âdâbi'l-mürîdîn li-Muhammed el-Menzilî* (Tunus 1313); *Kitâbü'l-İfâde li-men ya'tlubü'l-istifâde* (Cezayir 1901); *Şerhu Şevâhidi İbn Hişâm* (Kostantîne, ts.); *Nüzhethü't-tarf fi'l-me'ânî ve's-şarf* (Cezayir, ts.); *Şerhu'l-Cümelî'n-naşviyye* (Cezayir, ts.); *ed-Dürerü'n-naşviyye 'ale'l-Manzûmeti's-Şebrâviyye* (Cezayir, ts.); *Şerhu Manzûmeti İbn Gâzî fi't-tevkîit* (Kostantîne, ts.); *el-Ferîdetü's-seniyye fi'l-â'mâlî'l-ceybiyye* (Cezayir 1321); *el-Mirşâd fi mesâ'il-i-iktisâd* (Cezayir 1904, Ömer Berihmât ile birlikte); *el-İktisâdû's-siyâsî* (Cezayir, ts.);